Silvia Maznic

RESTRICȚIE ŞI EXTENSIUNE ÎN EVOLUȚIA SEMANTICĂ DE LA LATINĂ SPRE ROMÂNĂ

În cursul dezvoltării istorice a limbii, sunt supuse modificărilor atât fonetismul, cât şi semantismul cuvântului. Lexicul e unicul compartiment al limbii expus în gradul cel mai mare influenţelor din afară, din partea altor limbi, precum şi intervenţiilor din partea vorbitorilor, care nu numai că utilizează cuvintele în mod individual, ci adesea procedează la inovaţii lexicale. Unele din formaţiunile individuale, ocazionale, lărgindu-şi sfera de întrebuinţare şi generalizându-se, devin normă.

În principiu, orice element lexical poate deveni polisemantic şi îşi poate dezvolta sensuri noi. De regulă, acesta este concurat de un împrumut sau de o inovaţie pe teren propriu şi, ca urmare, cuvântul respectiv poate trece din lexicul activ în cel pasiv, ca apoi să fie uitat definitiv sau, dimpotrivă, să fie reluat şi dotat cu un sens nou, să devină o vocabulă de uz comun sau să-şi restrângă sfera funcţională la un stil dat ori la un anumit grup social de vorbitori. Particularitatea respectivă a structurii lexico-semantice face ca normele lexicale să aibă un caracter mai puţin rigid decât cele fonetice şi gramaticale [5, p. 227].

În trecerea de la latină spre română au avut loc o serie de transformări în vocabular, ale căror urmări se regăsesc în toate limbile romanice. Astfel, în vorbire se manifestă o tendinţă spre simplificare, soldată cu dispariţia arhaismelor în favoarea normelor regulate, adesea de origine familiară şi populară. Se constată, de asemenea, o tendinţă de reducere a dubletelor sinonimice şi de ştergere a nuanţelor de sens. Drept rezultat, are loc o reducere cantitativă a vocabularului, când fiecare limbă romanică moşteneşte din latină cam acelaşi număr de cuvinte (în jur de 2000) [6, p. 35].

Cauzele care duc la schimbarea limbii nu trebuie considerate unice şi generale, deoarece ele pot fi foarte diferite, în funcţie de cazurile la care se face referinţă. Schimbări fonetice şi semantice au loc atât în relaţiile dintre limba originară şi alta nouă pe care o învaţă o comunitate, părăsind-o treptat pe cea anterioară, cât şi în urma contactelor dintre un idiom anumit şi un superstrat (limba care se suprapune alteia, dar fără a ajunge să o elimine), precum şi dintre o limbă şi un adstrat (adică o limbă învecinată). Modificările sunt numeroase, în special când între o limbă şi substratul, superstratul şi adstratul ei există relaţii de înrudire [4, p. 82-83].

„Economia resurselor de limbă este o tendinţă importantă, proprie mai multor idiomuri. Esenţa acestei tendinţe constă în faptul că limba, ca un sistem complex de subsisteme, evită majorarea la infinit a semnificaţiilor, întrucât omul are o capacitate limitată de memorizare. În acelaşi timp, este necesar să ţinem cont de faptul că economia mijloacelor de exprimare are ca rezultat apariţia unei unităţi mai complexe sub raport semantic calitativ” [1, p.125].

Reflectarea directă în lexic a procesului de evoluţie continuă a societăţii umane nu reprezintă o noutate pentru lingvistica românească, tema fiind abordată în studii valoroase semnate de M. Sala, C. Maneca, Gr. Brâncuş, N. Corlăteanu, I. Melniciuc, G. Giuglea, Gh. Bîrlea etc., totuşi lexicul limbii mai poate oferi cercetătorului largi posibilităţi de valorificare şi necesită anumite precizări terminologice.

BDD-A6598 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:01 UTC)

În lucrarea de faţă ne propunem să punem în discuţie unele probleme teoretice şi neclarităţi terminologice privind modificările de sensuri ale lexicului latin.

Consecinţele schimbărilor de sens pe parcursul evoluţiei limbii sunt numite prin tradiţie *restricţie, extensiune, pierderea legăturii cu sensul iniţial, enantiosemia* (*polarizarea semantică*). Materialului faptic atestat, care constă din ≈170 de lexeme, selectate din dicţionarele latine (a se vedea *Referinţele bibliografice),* nu întotdeauna ne permite a pune semnul egalităţii între cele două definiţii ale fenomenului *restricţiei semantice*, care este definit de către N. Corlăteanu şi I. Melniciuc ca „un proces de trecere de la un sens general la unul particular" [2, p. 44].

Există şi noţiunea de *restricţie funcţională,* în cadrul ei realizându-se o specializare de sens a cuvântului, care are drept consecinţă utilizarea lui doar într-un anumit domeniu. Procesul respectiv are drept cauză faptul că pe parcursul dezvoltării societăţii au loc diferite modificări şi dispariţii ale unor fenomene sociale, economice şi culturale. Astfel, o mulţime de sensuri, care reflectau existenţa lor, au ieşit din uz. De exemplu, în latină ***memorandus, -a, -um*** – „memorabil, demn de amintit" [8, p. 338] > rom. ***memorandum*** – „document diplomatic, cuprinzând expunerea argumentelor juridice sau a faptelor care privesc relaţiile dintre state şi formează sau vor forma obiectul unor tratative" [7, p. 619]. În cazul dat, adjectivul latin s-a substantivizat, iar sensul lui s-a restrâns în română de la *ceea ce poate fi memorat* la *document în care sunt fixate nişte date, care trebuie amintite*.

Avem însă în limba latină şi exemple de felul lui ***accipio, -ere, -cepi, -ceptum***, care are 8 sensuri: 1) a lua (asupra sa), a lua primind: *accipere medicina ore* (M. Tullius Cicero) – „a lua un leac"; *accipete hoc onus in collos vestros* (M.P.Calo) „luaţi această povară de pe grumajii voştri"; 2) a primi, a încasa (în sintagma: *expensa et accepta pecunia* (M. Tullius Cicero) „sumă de bani primită şi încasată" // ***acceptum, -i*** sumă primită, încasare; 3) a primi, a accepta, a aproba: *accipere conditionem* (T. Livius) „a primi o condiţie"; 4) a percepe, a înregistra; 5) a primi bine sau rău pe cineva; 6) a auzi, a afla; 7) a) a înţelege; b) a lua, a interpreta: *parum accepi* (M. Tullius Cicero) „am înţeles prea puţin"; 8) a suferi: *accipere iniuriam* (C. Iulius Caesar) „a suferi de o neplăcere" [8, p. 29].

Cele 8 sensuri latineşti au doar două reflexe româneşti: ***a accepta*** „a fi de acord, a aproba", care nu este termen, deci nu poate fi vorba de specializarea sensului şi termenul economic ***accept*** „act prin care cineva se obligă să achite o datorie la scadenţă, se foloseşte mai mult în circulaţia liturilor de credit şi de valoare cu indicarea datei şi a locului plăţii şi a semnăturii transului; obligaţie pe care o persoană (cumpărătorul) o are faţă de persoana care dă ordinul de a efectua plata (vânzătorul)" [7, p. 11].

Apare întrebarea: care evoluţii semantice se încadrează în procesul restricţiei, cele care doar pierd unele sensuri sau cele care cunosc o specializare a acestora?

În procesul de dezvoltare istorică a limbii un cuvânt poate ajunge să numească un număr mai mare de obiecte, fapte, acţiuni. În acest caz are loc ***extensiunea semantică.*** Termenul este utilizat în următoarea accepţiune: „generalizarea sau lărgirea sensului, în cadrul căruia se trece de la un sens particular, la un sens general" [2, p. 42]. În opinia lui V. Bahnaru, *extensiunea* constă în excluderea unor seme diferenţiale din componenţa sememului derivat, pe când *restricţia* sensului rezidă în includerea unor seme diferenţiale, suplimentare în semantica cuvântului dat şi în reducerea numărului de denotaţi, numiţi de unitatea dată [1, p. 121].

Extensiunea presupune o lărgire a cercului de referenţi. De exemplu, de la lat. ***mergo, -ere, mersi, mersum*** 1. a afunda; a scufunda; a merge în jos: *mergere in mari* (M. Tullius Cicero) „a se scufunda în mare"; 2. a se scurge: *fluvius in Euphratem mergit* (C. Petronius Arbiter) „râul se scurge în Eufrat" (trad. n.) [11, p. 482] a provenit ***a merge***. Astfel, a *merge în jos* prin extensiune a ajuns la acţiunea de *a merge*, în genere.

BDD-A6598 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:01 UTC)

Cauzele *extensiunii* sunt: progresul tehnico-ştiinţific, schimbările în sfera relaţiilor economico-sociale, evoluţia moravurilor. O altă premisă este de ordin lingvistic, când evoluţia valorii semantice depinde şi de posibilităţile de îmbinare a vocabulelor, căci ocurenţa cuvântului modifică înţelesul lui.

Fenomenul extensiunii este ilustrat prin exemplul clasic al cuvântului latinesc ***passer, -is*** vrabie [2, p. 42] **>** ***pasăre*** orice animal din clasa de vertebrate ovipare, cu aripi pentru zbor.

În română, *pasăre* este un nume generic pentru orice zburătoare, iar sensul de *vrabie* a devenit un regionalism. Cum denumim atunci evoluţiile semantice ale cuvintelor latine ***oculus, -i*** şi ***capra, -ae,*** în care nu este vorba de generalizarea sensului latin, ci de obţinerea mai multor semnificaţii? Astfel, ***oculus, -i*** în latină înseamnă: 1) ochi; 2) (fig.) a) vedere, privire; b) mugur; tubercul al unor rădăcini; c) perlă [8, p. 371].

Cele două sensuri ale cuvântului latin au căpătat, în evoluţia lor spre română, numeroase semnificaţii şi nuanţe de sens, utilizate în diferite expresii şi cuvinte compuse (a se vedea 7, p. 710):

ochi 1) fiecare dintre cele două organe ale vederii, de formă globulară, sticloase, aşezate simetric în partea din faţă a capului; 2) facultatea de a vedea, simţul văzului; 3) vedere; privire; 4) fiecare dintre spaţiile libere ale unei ferestre, în care se montează geamurile; 5) panou de sticlă care închide fiecare dintre aceste spaţii; 6) întindere de apă în formă circulară, în regiuni mlăştinoase, mărginită cu papură; loc unde se adună şi stagnează apa;

7) orificiu făcut dintr-o pânză de navă, plasă, foaie de cort, prin care se poate petrece o sfoară; 8) mâncare făcută din ouă prăjite; 9) boxă; 10) fiecare dintre punctele de pe zaruri [7, p. 711].

O evoluţie semantică asemănătoare are şi cuvântul latin ***capra, -ae*** capră > ***capră*** 1) mamifer; 2) joc popular românesc, care face parte din obiceiurile practicate de Anul Nou; 3) joc de copii; 4) unealtă de lemn cu patru picioare pe care se pun lemnele pentru a fi tăiate; 5) sistem de lemne încrucişate care serveşte la susţinerea schelelor de lucru; 6) scaun care se află în partea de dinainte a trăsurii sau a căruţei pe care şade vizitiul; 7) aparat de gimnastică pentru sărituri [7, p. 118]. Cuvântul românesc şi-a extins structura semantică, având deja 7 sensuri.

Un fenomen mai rar întâlnit, dar atestat totuşi în câteva lexeme, este *polarizarea semantică*. Adică, un cuvânt ajunge să aibă doi poli, un sens pozitiv şi altul cu o semnificaţie negativă. Pe baza polarizării semantice se formează aşa–numitele „capete ale lui Ianus", când elementele lingvistice au înţelesuri opuse. *Polarizarea semantică* este definită de I. Melniciuc şi N. Corlăteanu în felul următor: „dezvoltarea în direcţii opuse a valorii semantice a unui cuvânt, la origine nediferenţiate" [2, p. 44]. *De exemplu:* ***usura,-ae*** 1) putinţa de a se folosi de ceva, folosinţă: *usura vitae* „putinţa de a se bucura de viaţă"; 2) dobândă [8, p. 595] > ***uzură*** 1) deteriorare, degradare a unui obiect (prin întrebuinţare îndelungată); 2) modificare progresivă a (dimensiunilor) unei piese tehnice în cursul funcţionării sistemului din care face parte; (fig.) slăbire, oboseală, epuizare [7, p. 1143].

Uneori, *enantiosemia* mai poate fi întâlnită şi pentru a denumi structura semantică a unui cuvânt polisemantic ce comportă sensuri contrare: lat. *hospes,-itis* „oaspete", dar şi „gazdă".

În situaţia respectivă apare iarăşi un semn de întrebare: *enantiosemia* este un termen cu mai multe accepţii sau conţine o imprecizie terminologică?

Având diverse cauze, procesul evoluţiei semantice a cuvintelor ascunde încă multe „surprize", iar studiul derivării sensurilor relevă multiple posibilităţi de investigaţie.

BDD-A6598 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:01 UTC)

Referinţe bibliografice

1. V. Bahnaru. *Mutaţii de sens: cauze; modalităţi; efecte*. – Chişinău, Ştiinţa, 1988. – 256 p.
2. N. Corlăteanu, I. Melniciuc. *Lexicologia*. – Chişinău, Lumina, 1992. – 222 p.
3. E. Coseriu. *Introducere în lingvistică*. – Cluj, Echinox, 1995. – 138 p.
4. I. Dumeniuc, N. Mătcaş. *Introducere în lingvistică*. – Chişinău, Lumina, 1987. – 314 p.
5. C. Maneca. *Analiza semică a lexicului*. În: Limba română, nr.1-3. – Bucureşti, EA, 1969, p. 3-24.
6. M. Sala. *De la latină la română*. – Bucureşti, EA, 2002. – 240 p.

Dicţionare

7. *Dicţionarul explicativ al limbii române*. – Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1996. – 1192 p.
8. G. Guţu. *Dicţionar latin-român*, ediţia a II-a. – Bucureşti, Humanitas, 2003. – 1446 p.
9. N. Raevschi, M. Gabinschi. *Scurt dicţionar etimologic*. – Chişinău, 1978. – 778 p.
10. M. Vinereanu. *Dicţionar etimologic al limbii române*. – Bucureşti, 2008.

* * *

11. И. Х. Дворецкий. *Латинско-русский словарь*. – Москва, Русский язык, 1986. – 844 p.

Universitatea de Stat din Moldova

BDD-A6598 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:01 UTC)